

KAHRAMANMARAŞ VE GAZİANTEP'TEKİ GELENEKSEL EVLER

İsmail Lütfü EROL*

Geleneksel ev kavramı, gerçekte içinde geniş boyutlu birçok konuyu da düşünerek ele alınacak özelliğe sahip bulunmaktadır. Bu durum büyük ölçüde “gelenek”, “geleneksel”, gibi sosyal içerikli olguların niteliğinden kaynaklanmaktadır diyebiliriz. Böyle bir nitelik bu tür kavramların özne ve nesnesinin “insan” olmasından yani malzemesinin sürekli değişkenlik özelliği taşımasından kaynaklanmaktadır. Biz bu çalışmamızda “geleneksel” kavramını alışlagelen, tarihsel süreç içinde sürdürülegelen ve belirli ilkelerin büyük değişiklikler göstermeksizin kabul görmesiyle yer aldığı üretim-tutum ve anlayışlar toplamı olarak ele almaktayız. Bu bakışla “geleneksel ev” ise; aralarında fazla ayırım olmayan ortak anlayışın etkisi ile üretilmiş geçmişe ait kültürel değerlerin veri olarak gözlemlenebildiği evler olarak düşünülmektedir. Belirli bir yere-bölgeye ya da yerleşim kesitine ait “geleneksel ev”, o çevrenin ev organizasyonu anlayışında toplu olarak karşımıza çıkan ortak özellikli tarihsellik içeren evlerdir diyebiliriz. Bu tür (geleneksel) evlerde toplu olarak bir çok ortak yan ile karşılaşıldığı gibi, bu evlerin topluca ele alınmasını sağlayan bu ortak özelliklerden bazı farklılıkların da yer aldığı unutulmamalıdır. Ne var ki bu farklılıkların ortak nitelikleri veri olarak kullanılmasına engel oluşturmadığını söyleyebiliriz. Gerek niceliği açısından gerek genel yapı anlayışından özsel olarak

* Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Görevlisi.

sapma göstermemesi yönüyle geleneksel evler ortak bir gelenekle yapılmış-üretilmiş-organize edilmiş evlerdir.

Anadolu toprağında bir çok yörede değişik özellikleri içinde taşıyan geleneksel evlerle karşılaşmaktayız. Çalışmamızda ilk olarak coğrafi ayırım ile Akdeniz bölgesi içinde yer alan Kahramanmaraş'taki geleneksel evler, daha sonra da Güney-doğu'da bulunan Gaziantep'teki geleneksel evler ele alınacaktır. Mimari açıdan ele alacağımız bu iki yöredeki geleneksel evler ilginç özellikleri üzerinde taşımakta ve topraklarımızdaki (Anadolu topraklarındaki) kültür zenginliklerine katkı olduğunu söyleyebileceğimiz verileri barındırmaktadır.

Bu boyutuyla bakacağımız ilk yöremiz Kahramanmaraş'ın geleneksel evleri üzerine aşağıdaki bilgilerle karşılaşmaktayız.

Kahramanmaraş'ın Geleneksel Evleri

20. yüzyıl başlarına kadar kervan yollarının kavşağında, bir ticaret merkezi olan Kahramanmaraş kenti, Ahir dağı'nın güney eteğinde, ovaya doğru düzleşen eğimli bir alana kurulmuştur. Adana, Kayseri, Sivas, Malatya, Adıyaman ve Gaziantep'le komşu olan bu kent oldukça sıcak (yaz aylarında ortalama 34°C, kış aylarında en düşük 10°C) bir iklime sahip bulunmaktadır. Maraş'ın üretimi büyük ölçüde tarıma dayanmaktadır. Gerek genel üretimin tarıma dayalı oluşu gerekse sıcak iklim, büyük çoğunluğu 19. yy.'a ait 18. 19. yy'da yapılmış geleneksel evlerin genel mimarisine de doğal olarak yansımıştır diyebiliriz.

19. yy.'da bu bölgeyi gezmiş bulunan Charles Texier, evlerin bütün bölümlerinin ortası havuzlu ya da akarsulu avluya açıldığını yazmaktadır (Texier, 1923). Ayrıca evlerin alt katlarında mutlaka samanlık ve ahırın yer almış olması üretim anlayışının bir yansıması olarak düşünülebilir (Kanadıkırık, 1973; 261).

Kahramanmaraş'ın geleneksel evlerinin büyük çoğunluğunun kuzey-güney yönünde yapılmış olması akla kentte etkisi fazla görülen poyraz rüzgarını getirmektedir diyebiliriz (Yurt Ansiklopedisi, 1982-83; 5728). Evlerin kuzeyi kalın, sağır duvarlarla korunaklı kılınmıştır. Kentin gerek konak tipi büyük yapıları gerekse tek katlı küçük evleri yaşama biçiminin kapalılığından kaynaklandığını söyleyebileceğimiz biçimde yüksek avlu duvarlarıyla sokaktan ayrılmaktadır.

Geleneksel evlerde alt kat kâgir, üstleri kerpiç ve bağdadi tekniğinde yapılmış, sokak yönündeki zemin kat sağır tutulmuş ya da küçük tepe pencerelessiz olarak kurulmuştur. Üst katlarda pencereler bulunmasına karşın üst kata ait bir odanın mutlaka penceresiz yapılmış olması (kış Odası) büyük konak tipi yapılarda karşılaşılan ilginç bir özelliktir diyebiliriz (Abdülkadir, 1930; 6).

Sokaktan tek ya da çift kanatlı kapıyla avluya geçilir. Avlunun ortasında şadırvan, havuz ya da bir duvarında çeşme yer alır. Avludan toprak ya da malta taşı döşeli ev altına girilir. Burası ahır, depo, kiler, ambar, samanlık vb. bölümlerden oluşmaktadır. Ev altında üst kata çıkan merdiven bulunmaktadır.

Üst katta, uzun dikdörtgen biçimli sofa, sofanın iki yanına sıralanmış odalar, sofanın avluya bakan (güney) yüzünde avluya açılan "daraca" (taraça, köşk) vardır. Daraca'nın önü tümüyle ahşap kafesli, ya da altı parmaklıklı, üstü kafeslidir. Sofanın diğer ucunda da "murtlak" olarak adlandırılan mutfak yer almaktadır. Burada karşılıklı iki ocak vardır. Eğer yapı bir konaksa "aşkane" (aşhane) ayrı bir bölüm olarak düzenlenmiştir; ocak, mutfak gereçleri, bakırlar, tepsiler dizildiği sıra sıra raflar bulunur (Abdülkadir, 1930; 8).

Bazı evlerde yaz odasının önünde de "dam" denilen, yazları yatılan ayrı bir daraca bulunur.

Sofanın iki tarafına sıralanmış odalardan birisi daha önce sözünü ettiğimiz gibi penceresizdir ve bu oda kışlık oda olarak düşünülerek

organize edilmiştir. Bu odanın bir yanında diğer odaya açılan küçük bir pencere yer alır.

Odaların döşeme ve tavanları ahşap kaplamadır. Çatılar toprak kaplı olarak yapılmışlardır. Yapıların toprak, özellikle düz görüntüsü dışardan oldukça ilginç bir manzara oluşturmakta, bakanları bunun nedeni konusunda düşünmeye zorlamaktadır. Bu konuda bir yazar şunları söylüyor: "Toprak sırtlı, boz renkli ve çıplak Ahır Dağı'nın eteğine doğru, içindeki evcikleri güçlükle seçilen yeşil bir gölge uzuyor, köy gibi ve dağa yapışmış bir şey. (...) Bu semtin evleri hep kerpiç-sağdaki tepeye vadiinin sıksa evleri tırmanmak isterken, yarı yolda soluyarak kesile kalmışlar. (...) Dağın eteği üstünde, dereli, tepeli, oynak bir eda ile serpilen, içi ve etrafı hep ağaç dolu bu yemyeşil Maraş'ın en iyi evleri bile niye kiremitli değil de hep çinko kaplıdır?!¹ İç Anadolu'dan gelen poyraz 1300 m. 'lik Ahır Dağı'nı aşınca, kızgın ovanın hafif havası içine birden bire bir gülle gibi düşüyor. Deli poyraz kiremit bırakmaz ki." (Sevlik, 1943; 82-84).

Kahramanmaraş'ta tek katlı geleneksel evlerde bazen yerkatı yüksek tutularak, altına ahır, samanlık, ambar vb. bölümler yerleştirilmiştir. Avluda çeşme, yanında çamaşır suyu ısıtılan, yazları pekmez, bulgur kaynatılan ocak vardır. Avludan bir kaç basamakla, önü açık sofaya çıkılır. Öbür tarafta (sofanın avlu boyunca uzayan yönünün karşısında) sofanın uzunluğunca tek bir oda vardır. Tüm yaşama birimleri bu tek mekanda toplanmıştır. Odada karşılıklı iki ocak ve küçük bir ışık deliği² bulunur. Kışları burada yazlarıysa sofa'da yatılır.

Genellikle düşük gelirlili kişilere ait bu evlerin oda ve sofa tavanları ahşap kaplamadır. Dıştan, ağaç kirişler üstüne mısır sapları döşenir, en üstte de taşla karışık toprak atılır, iyice ezilir. Eğimli bir alanda yer alan evlerin kimileri çukurda kaldığından, çatılar (damlar) sokakla birleşmiş gibidir. Ev halkı burada oturur ve gezer.

1 Çoğunluğu 18. ve 19. yy.'lara ait eski geleneksel Maraş evlerinin toprak çatıları daha sonra genellikle çinko kaplanmıştır (b.a).

2 Bu küçük ışık deliğine yörede "tağa" denilmektedir (Yurt Ans., 1982-83; 5728).

Maraşta'ki gerek konak tipi geleneksel iki katlı evler, gerekse geleneksel tek katlı evler yöreye özgü ve geleneksellik içeren ortak boyutlarıyla dikkat çeken içeriklere sahiptir diyebilmekteyiz.

Gaziantep'in Geleneksel Evleri

Gaziantep % 52'si dağlar, % 27'si ovalar, % 2'si yaylalar ve % 19'u platolarla kaplı, sıcaklık ortalaması yıllık 14.5°C (kışlar ılık ve yağışlı, yazlar oldukça sıcak ve kurak) geçmişte üretimi büyük ölçüde tarıma dayalı³ bir Güney-doğu ilidir.

Büyük çoğunluğu 1800'lü yılların sonlarına ait olan Gaziantep'in geleneksel evlerinde ana malzemeyi yörenin jeolojik özelliğinden de kaynaklanan taş oluşturmaktadır.

Evler, doğu-batı doğrultusunda yapılmışlardır. Bir ya da iki katlıdırlar. Büyük yuvarlak kemerli kapıdan dar bir dehlize, oradan uzun bir avluya geçilmektedir. Avlu ak-kara taş döşelidir. Avlunun çevresine odalar yerleştirilmiş, bu odalar yazlık ve kışık olmak üzere ayrılmışlardır. Avlunun ucunda mutfak, kiler ve günlük işlere ayrılan odalar da yer almaktadır. Bu odaların damları düz ve topraktır. Bu tür damın iklimle doğrudan ilintisi yanında un-bulgur-üzüm pestili vb. gibi yiyeceklerin kurutulması işlevinden de söz edebiliriz. Konutlarda ön yüz (avluya bakan taraf) iki katlıdır. Alt kat, kalın taştan su basman biçiminde olup sokak yönü tümüyle sağır tutulmuştur (Yurt Ans., 1982; 3054).

Antep'te bazı evlerde giriş dehlizinin bir yanında ocaklık, öbür yanında ahır bulunur.

Üst kata, avludan uzanan bir merdivenle üst kata geçilmektedir. Avludan girildiğinde hemen görülebilen merdivenden yaklaşık 5 basamak

³ Bugün Gaziantep'in üretiminin % 35'i tarım, % 20'si sanayi ve % 30'u hizmet alanına dayalıdır (Yurt Ans., 1982; 2947).

çıkıldığında iki kola ayrılan merdivenler bulunmaktadır. Bir kol bir taraftaki diğer kol diğer taraftaki odalara doğru kıvrılır (Arpacioğlu 1961; 256). Odaların ortasında sofa bulunmaktadır.

“Odaya girince önce eşiklik denilen, odaların oturma yeri sayılmayan, kışın ayakkabıları dışarda bırakmamak için yapılmış büyüklüğü odalara göre değişik olan bir kısım vardır.” (Öztahtacı: 1950). Eşiklik taşı döşelidir. Yüksek tavanlı odaların tavanları ağaç işlemeli, göbekli ya da yağlı boya vazo içinde çiçek süslemelidir. Tavandan yaklaşık yarım metre aşağıda odayı çevreleyen raflar vardır. Rafların altında ahşap bir kuşak onun altında da yüklükler, dolaplar yer alır.⁴ Odaların bir yanında ise “hazna” denilen günlük eşyanın saklandığı küçük bir bölme (sandık odası) bulunmaktadır.⁵

Üst katta kuzey-güney yönleri esas alınarak açılmış, dar, uzun, yuvarlak kemerli pencereler vardır. Bu pencerelerin üstünde ise kuş pencereleri yer almaktadır. Bunlar hem aydınlanma hem de havalandırma için düşünülmüştür. Bazı evlerde güney yönündeki iki pencere arasında, hem süs ögesi olarak nitelenen, hem de kible yönünün belirlenmesini sağladığından sözedilebilen küçük bir mihrap vardır (Yurt Ans., 1982; 3054). Mihrabın üstünde çeşitli süs eşyasının konulabileceği küçük gözler bulunur.

Gaziantep evlerinde dışardan gerek pencere kapaklarındaki ağaç işlemler ve pencere çevresinin taş süslemeleri gerekse yapının kapı ve duvar üstlerindeki yine taş süsleme çalışmaları dikkat çekecek incelik ve güzelliğindedir.

SONUÇ

Akdeniz bölgesine ait bir il olan Kahramanmaraş'ta geleneksel evler konak tipi (iki katlı) olarak karşımıza çıkmakta, iki tipe ait yapılar da büyük

⁴ Bu dolaplar “kütbiye-kübbiye” olarak adlandırılmaktadır (Yurt Ans., 1982; 3054).

⁵ (a.g.e.)

duvarlarla çevrilmiş avlu içine yerleştirilmiş biçimde görülmektedir.

Güney doğu'da yeralan Gaziantep'deki geleneksel evleri yine büyük duvarlarla çevrili avlu içinde görebilmekteyiz. Ne var ki Gaziantep evleri avlu içinde bir ölçüde yayılmış biçimde yerleşmişlerken Kahramanmaraş evleri avlunun bir köşesinde yer almaktadır.

Maraş evlerinin avlularında çoğunlukla havuz, şadırvan, akarsu vb. bulunabilirken Antep evlerinin avlularında böyle bir eleman ile karşılaşmamaktayız. Bu, büyük ölçüde her iki ilin sıcaklık farklılığından kaynaklanmakta diye düşündürse de iklim özelliklerine bakıldığında özellikle yaz aylarında her iki ilin de yüksek sıcaklığa sahip olduğunu görmekteyiz. Buna karşın Antep ilinin Maraş'a göre özellikle yaz aylarında daha kurak olduğu değerlendirilmeyi azda olsa etkileyen bir durumdur diyebiliriz. Nitekim Urfa evleriyle büyük benzerlik gösteren Antep evlerinde havuz vb. yokken biraz daha sulak olduğu bilinen Urfa'da evlerin avlularında yine Maraş'taki gibi havuzlar yer almaktadır.

Gaziantep evleri tümüyle taş, Maraş evleri ise özellikle alt katlar taş, üst katlar bağdadi tekniğinde yapılmış yapılardır. Maraş'ta iç ve dış yapı elemanı açısından ahşap Antep evlerine göre çok daha fazla yer almaktadır. Her iki ilin geleneksel evlerinde de düz damın ortak olduğu görülmektedir. Buna karşın Antep'te evlerin sofaları tümüyle avlu boyunca ve avluya açık olarak yer alırken, Maraş'ta sofalar büyük ölçüde avluya dik, önü ahşap kafesli biçimde açılmaktadır.

Odaların duvar elemanları açısından baktığımızda ise Antep ve Maraş'ta ahşapın aynı yoğunlukta (bol) kullanılmış olması göze çarpmaktadır. Yine buna karşın, pencerelerin önemi ve niceliği her iki ilde farklılık göstermekte Antep evlerindeki pencere anlayışı ile Maraş evlerindeki pencere anlayışının aynı olmadığını saptayabilmekteyiz.

Kısaca söylenecek olursa, gerek yukarıda söz etmiş olduğumuz özellikler gerekse çalışmamızın diğer kesitlerinde değindiğimiz nitelikler ışığında Antep ve Maraş ilindeki geleneksel evlerde bir kısım ortak yanlar

ile bu ortak boyutlardan daha çok farklı yanlar dikkat çekmektedir. Örneğin; birbirine komşu olan Antep ile Urfa evlerindeki yoğun ortaklığı yine birbirine komşu olan Antep ile Maraş evlerinde pek bulamamaktayız.

Yalnızca iklim, üretim vb. kavramlar ile rahatlıkla açıklanması mümkün olamayacak bu farklılığın başkaca ne tür içeriklerle ilintili olduğu araştırılmaya değer bir durumdur diyebiliriz. Çalışmamızın boyutunu aşan böyle bir araştırma aynı topraklardaki kültürel üretim ve değerler konusunda önemli verilerin açığa çıkmasına hizmet edecektir diye düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

TEXLER Charles, Küçük Asya, II, İstanbul, 1923.

KANADIKIRIK Emrullah, "Maraş'ta Konut Tipleri", Coğrafya Araştırmaları Dergisi, 1-2 (1973).

Yurt Ansiklopedisi, "Kahramanmaraş", C.8, İstanbul, 1982-83.

....., "Gaziantep", C.4-5, İstanbul, 1982.

ABDÜLKADİR Müştifika, "Maraş'ta Ev Teşkilatı", Halk Bilgisi Dergisi, II/13, 1930, İstanbul.

SEVÜK İsmail Habib, Yurddan Yazılar, İstanbul, 1943.

ARPACIOĞLU Aysel, "1872 Yılında Yapılmış Bir Antep Evi", Gaziantep Kültür Dergisi, C.4, Sayı: 37, 1961.

ÖZTAHTACI Selahattin, "Kış ve Gaziantep Evleri", Gaziyurt Gazetesi, 6 Nisan 1950.